

Desetletji zamujenih priložnosti

Te dni so številna praznovanja ob dvajseti obletnici padca berlinskega zidu. Med drugimi se spominjamo velikanskega navdušenja ljudi po državah srednje in vzhodne Evrope in velikih pričakovanj po začetku uvajanja obsežnih institucionalnih reform – od ekonomskih in političnih do pravnih in socialnih. To je bila enkratna izvedba obsežnih reform, ki je v novejši zgodovini brez primerjave.

Po dveh desetletjih od začetka sprememb in nekaj let po vstopu držav srednje Evrope v EU je jasno, da nobeni od tranzicijskih držav ni uspelo preseči razvojnega razkoraka z najrazvitejšimi državami sveta. Finančna kriza, ki sicer izvira iz poloma na ameriškem nepremičninskem trgu in izvedenih finančnih instrumentov, je po nekajletnih stopnjah rasti znova pokazala na (pre)veliko finančno in gospodarsko ranljivost teh držav ter na premajhno odpornost institucij, vzpostavljenih v tranziciji. Evropska banka za obnovo in razvoj (EBRD) je bila pred kratkim ob jesenskih popravkih navzdol zelo neposredna. Navedla je, da sodijo države srednje in vzhodne Evrope med države v svetu, ki jih je kriza najbolj prizadela. Še več, v EBRD pričakujejo, da se bo največje socialno breme krize v teh državah pokazalo šele prihodnje leto.

Izgubljeno desetletje?

Kaj je torej šlo narobe v času tranzicije in integracije z EU? V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so države v tranziciji upoštevale usmeritve politik, znanih pod imenom washingtonski konsenz. V nasprotju z začetnimi napovedmi strokovnjakov so te države vse po vrsti doživele velik upad proizvodnje in družbenega produkta, sledili so valovi stečajev in pojav množične brezposelnosti. Poskusov aktivnega prestrukturiranja podjetij je bilo malo. Pomenljiva je primerjava med prvim obdobjem tranzicije in današnjo finančno krizo. V nasprotju z najrazvitejšimi državami, ki se zdaj spopadajo s finančno krizo prek monetarne in fiskalne ekspanzije, z aktivno vlogo države pri reševanju finančnih institucij ter celih gospodarskih panog, so države v tranziciji v devetdesetih letih prejšnjega stoletja na podlagi predlogov mednarodnih finančnih institucij in mednarodnih akademskih svetovalcev izvajale restriktivno monetarno in fiskalno politiko z visokimi obrestnimi merami, država je skoraj čez noč prenehala dajati pomoč podjetjem, ne da bi poskusila ugotoviti, katera med njimi so potencialno perspektivna.

V prvih letih tranzicije je prevladala ideja o spontani ureditvi trga. Zaradi institucionalnega vakuuma se je namesto koherentnih in celovitih razvojnih politik odprl prostor za kvazidarvinistični spopad za prerazporeditev družbenega bogastva. Način, kako je bila izvedena tranzicija, zlasti množična privatizacija kot njen ključni element, bo še dolgo odločilno vplival na razvojne možnosti nekdanjih tranzicijskih držav in vseh družbenih odnosov. Tudi zato devetdeseta leta prejšnjega stoletja veljajo za izgubljeno desetletje.

Težave tranzicije

Ni težava nekdanjih držav v tranziciji, da smo dobili kapitalizem brez kapitalistov. Težava je, da smo dobili slab nadomestek kapitalizma z nepregledno izvedenim lastninjenjem. Prve generacije reformatorjev so spregledale, da je na Zahodu veliko kapitalističnih modelov, ki se

med seboj precej razlikujejo. V prepričanju, da obstaja en sam model tržnega gospodarstva in institucij lastninske pravice, pogodbenih razmerij in modela korporacij, so se dogmatično lotevali reform. Kljub izvirnemu začetnemu poskusu brezplačne delitve vavčerjev in certifikatov vsem državljanom sta zaradi pomanjkanja finančne regulacije in premalo domišljenega pravnega okvira kmalu sledili redistribucija in koncentracija v obliki konsolidiranih absolutnih, izključevalnih lastninskih pravic.

Cilji, instrumenti in metode tranzicije so se med seboj pomešali. Privatizacija gospodarstva ni cilj sam po sebi, cilj so inventivna podjetja s stalnimi izboljšavami in sposobnostjo prestrukturiranja. Cilj sta razmah podjetništva in širitev ekonomskih priložnosti. Namesto tradicionalne absolutne, konsolidirane lastninske pravice sodobna pravna teorija pozna fragmentirane svežnje upravičenj. Pluralnost lastniških oblik namesto izključevalne absolutne lastninske pravice omogoča širjenje ekonomskih priložnosti na bistveno širši krog družbe in spodbuja širšo ekonomsko iniciativnost. Prav to so le nekatere od institucionalnih značilnosti posameznih najbolj razvitih in najbolj inventivnih predelov v Evropi in po svetu.

Izkušnja Poljske in vzhodne Nemčije

Med tranzicijskimi državami je zanimiva izkušnja Poljske. Ko si je opomogla po »šok terapiji«, se je v naslednjih korakih lotila reform bolj premišljeno in organizirano. Ko je vzpostavljala svoj finančni trg, denimo, je že od začetka postavila stroga pravila in nadzor nad delovanjem kapitalskega trga. Privatizacijo je izvajala postopoma in z bolj domišljeno vlogo omejenega števila privatizacijskih skladov. Tudi zato je danes varšavska borza med uspešnejšimi v srednji Evropi, ne le zaradi velikosti države. Vendar je treba tudi pri Poljski poudariti analizo nekdanjega finančnega ministra Kolodka, ki je ocenil, da je Poljska po dveh desetletjih tranzicije dosegla približno tretjino nižjo rast od svojega gospodarskega in družbenega potenciala, zlasti zaradi obdobja ortodoksnega načina izvajanja reform in vrste napak.

Posebna je zgodba vzhodne Nemčije, ki ji kljub velikanskim transferjem iz zahodne Nemčije v dvajsetih letih še zdaleč ni uspelo doseči približno enake stopnje razvitosti. Morda preveč pokroviteljski pristop ali pa zmotno prepričanje, da bo privatizacija sama rešila razvojne težave vzhodne Nemčije, so med možnimi razlagami za njen počasnejši in neuravnoteženi razvoj, ki je v nasprotju z začetnimi pričakovanji. Kljub nekaterim uspešnim segmentom, kakor je razvoj solarne industrije, velik del prebivalstva ostaja odvisen od socialne pomoči, brezposelnost je še naprej dvakrat večja kot v zahodni Nemčiji, veliko strokovnjakov je migriralo. Zaradi možnih zmanjševanj transferjev v prihodnjih letih se lahko zgodi, da se bosta celovita prenova in integracija vzhodne Nemčije še naprej oddaljevali. Posledica procesa integracije vzhodne Nemčije je tudi, da Nemčija v okviru evropskega proračuna ni pripravljena razmišljati o potrebi po večjih razvojnih in regionalnih sredstvih v okviru EU. Tudi zato bo proces celovite integracije EU počasnejši, mnogi evropski potenciali pa premalo izkoriščeni.

Neuspešne reforme

Končno je treba obravnavati še izkušnjo s trajajočo finančno krizo. Na vrhuncu finančne krize začetek leta so mnoge evropske banke z repatriacijo kapitala puščale svoje podružnice v državah srednje in vzhodne Evrope v težavah, medtem ko so reševale svoje finančne težave doma, v bogatih in razvitih državah EU. Finančni položaj držav srednje in vzhodne Evrope še danes ni brez težav, na kar po ugotovitvah EBRD kažejo tako rast slabih posojil kot

proračunski primanjkljaji. Izkušnje s tranzicijo kot tudi integracija z EU in sedanja finančna kriza kažejo na to, da se bodo morale te države zanašati predvsem nase, če bodo hotele doseči resnični razvojni preobrat.

Morda je bil največji neuspeh celotnega obdobja dveh desetletij reform, da reformatorjem ni uspelo vzpostaviti močnega, dinamičnega in neodvisnega srednjega razreda kot resničnega nosilca celovitega razvoja družbe. Takšnega srednjega razreda, ki bi bil nosilec razvojnih pobud, uvajal in stalno posodabljal proizvodne procese na podlagi tekmovalnega sodelovanja kot napredne oblike konkurenčnosti. Ustvarjal, neodvisen in v razvoj usmerjen srednji razred bi lahko izpeljal potrebno celovito ekonomsko in socialno rekonstrukcijo, ki bi jo sistematično podpirale transparentne in kakovostne institucije javnega sektorja.

Potreben je razvojni preboj

Po dveh desetletjih prihaja čas za temeljito preoblikovanje številnih dosedanjih institucij in politik, če želimo v potranzicijskih družbah ob naslednjih obletnicah izvesti resničen razvojni preboj. Ne smemo pozabiti, da mnoge druge države in regije sveta ne bodo čakale, da se prebudimo iz dogmatskega dremeža. Zgolj vzdrževanje sedanjega modela, ki pretežno še temelji na standardizirani in rutinski proizvodnji ter na vse težjem ohranjanju socialne države, ne zadošča za vstop v dinamično, ustvarjalno in na znanju temelječo družbo.

Čedalje bolj postaja jasno, da potrebujejo potranzicijske države in tudi celoten evropski model precej drugačno razvojno vizijo od te, ki smo ji bili priča v zadnjih dveh desetletjih. Takšno, ki bo omogočala in podpirala pobude »od spodaj« ter bila bolj vključujoča in institucionalno raznovrstna. Samo takšne članice in EU kot celota lahko postanejo del rešitve nakopičenih globalnih problemov.